

de auteurs in hun inleiding, dat zich onder andere richt op de politiek-culturele identiteit van naoorlogs Nederland. Het deelonderzoek naar de Willem Arntsz-stichting heeft het lijvige boek *Van regenten en patiënten* van Joost Dankers en Jos van der Linden opgeleverd.

Hoewel de ondertitel nog de suggestie kan wekken dat vijf eeuwen Willem Amtsz-stichting de revue zullen passeren, wordt in de inleiding al snel duidelijk dat vooral de naoorlogse periode behandeld zal worden. Volgens de auteurs dankt de stichting haar opbloei en gedaanteverwisseling voornamelijk aan differentiatie in de behandeling en deze differentiatie raakte na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling. Deze stroomversnelling werd onder meer veroorzaakt door het veranderde geestelijke klimaat in het naoorlogse Nederland. De verschrikkingen van de oorlog en de Holocaust stimuleerden de tendens tot humanisering. Daarnaast betekende de opbouw van de verzorgingsstaat dat er meer geld beschikbaar kwam voor de psychiatrie. De ideeën van de jaren zestig omtrent een maakbare samenleving gingen bijna hand in hand met ideeën over de maakbare mens, waardoor psychische klachten beter bespreekbaar werden (353-354). Niemand zal ontkennen dat deze fase heel interessant is voor de ontwikkeling van de psychiatrische zorg in Nederland in het algemeen en voor de Willem Amtsz-stichting in het bijzonder en ze verdient dan ook zeker de aandacht die ze hier ruimschoots krijgt, maar dan wel bij voorkeur met een (onder)titel die de lading beter dekt.

In haar lange periode van bestaan heeft de Willem Amtsz-stichting zich ontfermd over diverse groepen patiënten, voornamelijk psychiatrische patiënten, delinquenten, demente bejaarden en verstandelijk gehandicapten. Zodoende ontstonden binnen de stichting verschillende afdelingen met eigen structuren, zoals het Huis en de Hoeve, Dennendal en de Van der Hoevenkliniek. Het zou de duidelijkheid van het betoog van Dankers en Van der Linden geen kwaad hebben gedaan als zij deze complexiteit van de stichting regelmatig met een organogram in beeld hadden gebracht. Niet alleen het beschrijven van al die verschillende afdelingen maakt het betoog hier en daar onhelder, het feit dat de auteurs grossieren in het noemen van namen en allerhande details draagt ook zeker niet bij aan de duidelijkheid.

Uit het uitgebreide notenapparaat blijkt de gedegenheid van het onderzoek, dat niet alleen op literatuur en bronnenmateriaal uit de archieven van de stichting, de Van der Hoevenkliniek en Dennendal, maar ook op mondelinge en schriftelijke informatie van (voormalige) medewerkers is gebaseerd. Het werk is voorzien van een uitgebreid register. Het derde en vierde deel van het boek (over de Van der Hoevenkliniek en Dennendal) zijn reeds eerder als jubileumuitgaven verschenen, respectievelijk in 1995 en 1994.

Prof. dr. P. Schnabel schreef het voorwoord bij *Van regenten en patiënten*. Dit voorwoord begint hij met het aanhalen van de woorden van de Franse gezant ten tijde van de Vrede van Utrecht (1713): '... bij u, over u, maar zonder u'. Deze woorden zijn volgens hem karakteristiek voor de kleine rol die patiënten in de geschiedenis van de Willem Amtsz-stichting hebben gespeeld. En dat blijkt inderdaad ook uit het betoog van Dankers en Van der Linden. Met een kleine variatie zouden deze woorden helaas ook karakteristiek kunnen zijn voor dit boek: '... voor u, maar zonder u'. Dankers en Van der Linden schreven hun boek waarschijnlijk voor lezers, maar zijn die lezers kwijt geraakt in een brij van details en informatie.

Harriët Koelewijn

J. Joosten, *Feit en tussenkomst. Geschiedenis en opvattingen van Tijd en Mens (1949-1955)* (Dissertatie Nijmegen 1996; Nijmegen: Vantilt, 1996, 528 blz., ISBN 90 75697 01 5).

In de naoorlogse vernieuwing van de Vlaamse literatuur heeft het tijdschrift *Tijd en Mens* een

voortrekkersrol vervuld. Het tijdschrift, in 1949 opgericht door de Brusselse journalist en essayist Jan Walravens en de Mechelse dichter Remy C. van de Kerckhove en na drieëntwintig nummers in 1955 ter ziele gegaan, vormde het forum van een jongerengeneratie die zich nadrukkelijk verzette tegen de restauratie die na de oorlog ook op literair vlak was ingetreden. Deze jongeren, allen geboren omstreeks 1920, verwierpen de bestaande 'spreek-, biecht- en moraliteitspoëzie', pleitten voor het experiment, stelden zich avantgardistisch op, oriënteerden zich op het buitenland en wilden een 'beweging' vormen. Tot de medewerkers van het tijdschrift behoorden de Vlaamse dichters Ben Cami en Albert Bontridder, de Nederlandse experimentelen Lucebert, Paul Rodenko en Simon Vinkenoog, en de Cobra-kunstenaars Pierre Alechinsky en Corneille. In de redactie zetelden onder meer de twee Vlaamse 'Nobelprijskandidaten', Louis Paul Boon en Hugo Claus.

Mede daardoor is het belang van *Tijd en Mens* al snel door de literaire kritiek erkend. Het tijdschrift kreeg een vaste plaats in de canon van de Vlaamse (en Nederlandse) literatuurgeschiedenis. Maar tot een grondige kennis van het ontstaan en het gedachtegoed ervan kwam het niet. Daarin is door de verschijning van de omvangrijke Nijmeegse dissertatie van Jos Joosten verandering gebracht. *Feit en tussenkomst* is niet Joostens eerste boek. Eerder publiceerde hij een monografie over de Vlaamse dichter Mark Braet, *Dichter op een hogere uitkijk* (1990), en redigeerde hij *Betrokken buitenstaander* (1994), een bundel opstellen voor zijn promotor Kees Fens. Daarnaast schreef hij essays en studies voor onder meer *De Gids*, *Dietsche Warande en Belfort* en *Spektator*. Een auteur met een benijdenswaardige staat van dienst dus.

Feit en tussenkomst valt uiteen in twee delen. In de eerste helft van het boek reconstrueert Joosten de ontstaansgeschiedenis van *Tijd en Mens* en de ideeënwereld van Walravens, de man die door Boon als 'onze chef, onze aanvoerder, onze kapitein van de bende' werd betiteld. Het is een complex verhaal waarin onder meer de neoclassicistische poëtica van de jaren dertig en de reactie daartegen, het literaire 'jongerendebat' na de bevrijding, Walravens' introductie van het existentialisme in Vlaanderen, zijn affiniteit met het surrealisme en zijn talloze vergeefse pogingen een eigen tijdschrift op te richten (in 1948 onder *meer Janus*, met Claus als 'uitgever') ter sprake komen. In de tweede helft gaat het om een literair-historische en inhoudelijke analyse van het tijdschrift. Joosten volgt er de verschijning van de nummers op de voet, maar onderbreekt er op gezette tijden de chronologie voor beschouwingen over afzonderlijke facetten van het *Tijd en Mens-werk*. De poëzie staat daarbij centraal, maar er worden eveneens korte opstellen aan bijvoorbeeld het geëngageerde proza en toneel van respectievelijk Maurice D'Haese en Tone Brulin gewijd. De levensloop van het tijdschrift wordt er opgedeeld in twee fases, waarbij het jaar 1951 als scharnierpunt fungeert. In dat jaar, in het achtste nummer, verscheen ook Walravens' essay 'Phénoménologie van de moderne poëzie', waarin, aldus Joosten, voor het eerst in het Nederlandse taalgebied 'een totaalvisie op vorm, inhoud en wezen van de avantgardistische poëzie werd gegeven'. Vier jaar later werd het tijdschrift opgeheven, om al dadelijk te worden opgevolgd door nog experimenteier bladen als *Gard Sivik*.

Deze reconstructie en analyse zijn gefundeerd op een uitgebreid bronnenmateriaal, waarvan de ongepubliceerde correspondentie van Walravens de kern vormt. Daarnaast werd gebruik gemaakt van briefwisseling uit allerlei privé- en letterkundige archieven in Nederland en Vlaanderen, van talloze (gepubliceerde) programmatische teksten en van uit interviews met de betrokkenen gewonnen gegevens. Het resultaat is een uiterst gedetailleerd, haast microscopisch verslag. Dat detaillisme wordt weerspiegeld in de bijwijlen zeer omslachtige formulering en de al te geëxpliciteerde omzichtigheid van de auteur, waardoor de tekst, ondanks de lichtheid van toon, zo nu en dan reliëf en vaart mist. Herhalingen remmen de lectuur verder af.

Joostens behoedzaamheid heeft er echter toe bijgedragen dat zijn studie het overgeleverde beeld van *Tijd en Mens* op essentiële punten corrigeert. *Feit en tussenkomst* is inderdaad een

ontnuchterend boek, waaruit onder meer blijkt dat het verlangen van Walravens en diens medestanders niet alleen een tijdschrift, maar ook een artistieke 'beweging' te lanceren niet in vervulling ging (al deden de kunstenaars serieus mee), dat de *Tijd en Mens-groep* toch vooral uit individualistisch ingestelde auteurs bestond en het in het tijdschrift gepropageerde ideeën-goed bijgevolg zeer heterogeen was, en dat de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland rond het tijdschrift niet mag worden overschat. Wat dat laatste betreft: in een naar aanleiding van de verschijning van zijn proefschrift afgenomen interview (*Standaard der Letteren*, 26 december 1996) bekende Joosten dat zijn onderzoek oorspronkelijk uitsluitend was gericht op de samenwerking tussen *Tijd en Mens* en het Nederlandse *Podium*, maar dat die samenwerking zo beperkt was gebleven dat één kort tijdschriftartikel (*De Vlaamse Gids*, LXXV (1991) nr. 6, 18-31) voldoende was geweest om de resultaten van dat onderzoek te synthetiseren. Diezelfde voorzichtigheid heeft de auteur er ook voor behoed de bijdragen in *Tijd en Mens* al te zeer vanuit de latere faam van het tijdschrift te interpreteren. Ook hier, zo wordt herhaaldelijk benadrukt, sloot de vernieuwing de traditie niet uit.

Dat alles maakt van *Feit en tussenkomst* een belangwekkend boek over een belangwekkende episode uit de Vlaamse literatuurgeschiedenis. Literatuurhistorici zullen het boek lezen als een uiterst informatieve aanvulling op de studies die eerder onder meer door Hugo Brems en Stefan Hertmans over de naoorlogse Vlaamse literatuur zijn gepubliceerd, cultuurhistorici als een waardevolle bijdrage tot de geschiedenis van het existentialisme en het surrealisme in België. Joosten heeft intussen voor 1998 een biografie van de in 1965 overleden Walravens in het vooruitzicht gesteld. Een voorschot op die biografie is reeds verschenen in de vorm van een brochure over Walravens' betrokkenheid bij het Brussels Kamertoneel (*Jan Walravens*, Kritisch theater lexicon III; Brussel: Vlaams theaterinstituut, 1996, 28 blz., ISBN 90 74351 06 9). Een zorgvuldiger documentatie van 'de ruggengraat' van *Tijd en Mens* is haast ondenkbaar.

Jo Tollebeek

F. Steijlen, *RMS. Van ideaal tot symbool. Moluks nationalisme in Nederland 1951-1994* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996, Migratie- en etnische studies; Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, 280 blz., f39,95, ISBN 90 5589 032 4).

Voor hen die de beweging voor een onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken met begrippen als gijzelingsacties en treinkapingen plegen te verbinden, heeft de antropoloog Steijlen een informatief boek geschreven dat een overzicht geeft van de ontwikkeling van ruim veertig jaar politieke strijd. De achtergronden van deze strijd zijn al vaak beschreven, maar worden hier voor een goed begrip van de Molukse problematiek nog eens uiteengezet.

Op 24 april 1950 werd de Republiek Maluku Selatan (RMS) uitgeroepen, drie maanden later gevolgd door de opheffing van het KNIL. Een aantal Molukse militairen uit dit leger ging naar de Indonesische strijdkrachten over, anderen verlieten de krijgsdienst. Ongeveer vierduizend Molukkers echter, op dat moment nog niet gedemobiliseerd, werden na de rechterlijke uitspraak dat zij niet tegen hun wil op door Indonesië gecontroleerd gebied gedemobiliseerd mochten worden, naar Nederland overgebracht. Het verblijf hier werd als tijdelijk beschouwd, zowel door de Nederlandse regering als door de Molukkers zelf. Voorlopig in de Koninklijke Landmacht opgenomen, leefden zij in de verwachting op korte termijn naar de Molukken te kunnen terugkeren. De regering besloot hen echter na aankomst in Nederland direct uit de dienst te ontslaan, wat tot grote verbittering leidde. Op de Molukken zelf ging het Indonesische leger tot actie over, met een aanval op Ambon-stad, waarna troepen en regering van de RMS